

О. І. Безносів

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ТРАНСФОРМАЦІЯ НІМЕЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В 20-ті рр. ХХ ст.

Проаналізовано становище німецької національної школи на Півдні України, характер та суспільно-політичні наслідки її трансформації упродовж 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: школа, освіта, навчальна література, мова викладання.

Проанализированы состояние немецкой национальной школы на Юге Украины, характер и общественно-политические последствия ее трансформации в течение 20-х гг. ХХ в.

Ключевые слова: школа, образование, учебная литература, язык преподавания.

This article shows changes in the German ethnic traditional school system on the South of Ukraine, character and political consequences of these transformations in 1920-s.

Key words: school, education, didactic, language of teaching.

У післяреволюційний період більшість сфер матеріального і духовного життя німецького та менонітського населення Півдня України зазнала істотних трансформацій. Радикальні зміни, що розпочалися в 20-ті рр. ХХ ст., охопили і систему його національної освіти, корінним чином змінивши її наповнення, характер і головну кінцеву мету навчально-виховного процесу.

В українській історіографії, однак, дана проблема ще досі залишається не достатньо дослідженою, хоча українські дослідники й зробили певний внесок у вивчення окремих аспектів розвитку німецької школи цього періоду. Так, С. І. Очеретянко у своєму дослідженні, вивчаючи німецьку національну освіту в 20–30-ті роки ХХ ст. на Україні в цілому, торкнулася і кількох важливих питань історії розвитку німецької школи на півдні республіки [7]. Окрім того, слід відзначити статті С. Й. Бобилевої [1], яка аналізувала загальні тенденції розвитку німецької школи в Україні в 20–30-ті рр. та Е. Г. Плеської [8], що дослідила її реформування в 1920–1921 рр. на прикладі Одеського повіту.

Метою даної публікації є аналіз становища німецько-менонітської школи Півдня України, характеру та суспільно-політичних наслідків її подальшої трансформації упродовж 20-х рр. ХХ ст. Джерельну базу дослідження склали неопубліковані матеріали з архівів Києва, Москви, Дніпропетровська та Запоріжжя.

Програма діяльності більшовиків у сфері освіти у 20-ті рр. ХХ ст. базувалася на загальних принципах національної політики, затверджених вже у Декларації прав народів Росії. У ній проголошувалися рівність всіх народів, скасування всіх національно-релігійних привілеїв та обмежень, встановлювалася рівність мов, у тому числі і при викладанні у школі. Постанова Наркомату освіти РРФСР «Про школи національних меншин» від 31 жовтня 1918 р. сформулювала основний принцип народної освіти – право всіх народів на «організацію навчання рідною мовою на обох ступенях єдиної трудової школи і у вищій школі» [10, с. 170]. З січня 1920 р. його дію, як й інших законодавчих актів РРФСР, рішенням Всеукраїнського революційного комітету було поширено на територію України. Остаточне формування законодавчої бази для створення нормальних умов функціонування національної школи було завершено опублікуванням постанови ВУЦВКа та РНК УРСР «Про рівноправність мов і заходи щодо сприяння розвитку української мови» від 1 серпня 1923 р. Перехід до викладання рідною мовою, проголошений цими актами, безумовно, мав для колоністів велике прогресивне значення. Він, зокрема, дозволяв вирішити головну нагальну проблему німецької школи, яка під час Першої світової війни зазнала примусової русифікації. Однак подальша перебудова старої дореволюційної системи освіти, яка почала реалізовуватися більшовиками, означала руйнацію традиційної колоністської школи.

Метою цієї реорганізації був перехід до так званої єдиної трудової школи, яка передбачала створення двох ступенів освіти. Перша ступінь була представлена початковою школою з терміном навчання 4 роки, а друга – семирічкою. Така система шкільної освіти була, безумовно, великим прогресом для українського населення та деяких національних меншин, що мали до революції переважно дворічні початкові школи. Однак для німецьких колоністів та менонітів це було значним кроком назад, оскільки термін навчання їх у початковій школі раніше складав у середньому 6 років. Окрім того, внаслідок цієї реорганізації припинили своє існування всі колоністські чоловічі та жіночі гімназії, комерційні, жіночі, центральні та реальні учили-

ща. Лише частина з них була перетворена у семирічки. Негативність наслідків такої перебудови німецької школи була очевидною для тих, хто нею опікувався. Так, інспектор відділу нацменшин Запорізької округи Ф. Вальтер у своєму звіті попереджав: «Зрівняння німців-колоністів у шкільній справі з українським населенням означає відкинути їх на десятки років [назад]» [9, спр. 448, арк. 37].

Між тим на початку 20-х рр. ХХ ст. німецька школа перебувала у стані глибокої кризи. Бурхливі події часів громадянської війни згубним чином позначилися в першу чергу на матеріальному оснащенні шкіл. У низці німецьких та менонітських колоній Півдня України вони були знищені вщент. У багатьох же з тих, що залишилися, зникли не тільки навчальні приладдя, але й шкільні меблі. Однак найбільшою проблемою було катастрофічне скорочення фінансування системи шкільної освіти, викликане значним погіршенням матеріального становища більшості населення. Колоністська школа, особливо у менонітів, утримувалася майже повністю на кошти громади. Але в умовах голоду, що розпочався, коли мова йшла майже про фізичне виживання, значна частина населення вже не мала змоги виділяти кошти для функціонування школи. Тому у багатьох колоніях школи почали масово зачинятися. У Запорізькій окрузі, наприклад, навіть у 1923 р. з цієї причини не працювало близько половини всіх шкіл [6, спр. 556, арк. 73]. Але і в тих населених пунктах, де школи діяли, далеко не всі діти могли відвідувати її по причині відсутності одягу та взуття, а також письмових приладь. Тому у деяких колоніях регіону з'явилися цілі групи дітей, що не вміли ні писати, ні читати.

Складним було питання оплати праці педагогічного персоналу. Більшість учителів, як і до революції, утримувалася на договірних умовах населенням. Так, у Ново-Софіївській сільраді на Криворіжжі батьки учнів зобов'язані були платити вчителю по 25 пуд. зерна на місяць, але у зв'язку з крайнім зубожінням населення реально він отримував значно менше [9, спр. 130, арк. 196]. У к. Висопілля тієї же округи учителю початкової школи виділялося 15–20 пуд. на місяць, а також безкоштовна квартира та паливо. Цього, однак, було вкрай недостатньо. Тому вчителі змушені були вести своє «маленьке сільське господарство» [9, спр. 130, арк. 192]. У Миколайпільській волості, наприклад, меноніти виділили у 1921 р. для цього своїм учителям, які пропрацювали не менше 5 років, по 1 дес. присадибної землі [5, спр. 10, арк. 15].

Лише з початком виходу з кризи колоністського господарства ситуація у сфері шкільної освіти поступово почала змінюватися на краще. Зокрема, відновили свою роботу школи, що закрилися у період голоду. Якщо в 1924/25 н.р. на Півдні Україні діяло 457 німецьких шкіл, то в наступному 1925/26 н.р. кількість цих шкіл зросла до 500 [9, спр. 335, арк. 34].

Велику роль у підтримці і розвитку німецької школи в першій половині 20-х рр. відігравали колоністські кооперативні союзи: німецький «Колоніст» і менонітський «Союз громадян голландського походження» (СГПП). Особливо багато було зроблено СГПП. На його кошти для оснащення значної кількості шкіл купувалися необхідні підручники і наочні приладдя, проводився ремонт шкільних будівель, оплачувалася робота викладацького складу. У свою чергу, союз «Колоніст», що об'єднував частину німців-колоністів, відремонтував і обладнав всім необхідним устаткуванням будівлі шкіл у декількох німецьких населених пунктах.

Доклали великих зусиль союзи і для подолання такої гострої проблеми як нестача кваліфікованих педагогічних кадрів. Багато хто з вчителів, що працювали в колоністських школах, не мали необхідної, навіть мінімальної професійної підготовки. Тому вже на самому початку 20-х рр. у Катеринославській губернії з'явилися навчальні заклади, що готували педагогів для колоністських шкіл. Вони були створені за ініціативою і завдяки фінансовій підтримці СГПП. Так виникли Хортицькі і Гальбштадтські педагогічні курси. Термін навчання на них складав 3 роки. У 1923 р. тут навчалися 157 чоловік і працювали 22 викладачі [3, спр. 1525, арк. 29]. Згодом аналогічні педагогічні курси за підтримки союзу «Колоніст» з'явилися і у німецькій к. Пришиб.

Радикальна зміна умов соціально-економічного життя населення, об'єктивна необхідність у зв'язку з браком землі переорієнтації економіки у бік її інтенсифікації і розвиток галузей сільського господарства, що раніше мали допоміжне значення, вимагали підготовки значної кількості відповідних фахівців. Першими розпочали активно працювати у цьому напрямку меноніти. Ще у період голоду восени 1922 р. Миколаївське районне правління СГПП вирішило взяти на себе утримання місцевої центральної школи і перетворити її у сільськогосподарську школу перехідного типу. Однак попри отриманий дозвіл губернської влади, волосне керівництво в особі німця-комуніста К. Гроля виступило категорично проти створення

цієї школи, стверджуючи, що молодь, яка буде навчатися в ній, опиниться в руках «контрреволюціонерів» [2, спр. 88, арк. 22]. І лише у вересні 1923 р. між районним правлінням Союзу та інспекцією народної освіти Запорізької округи було укладено договір терміном на 12 років стосовно відкриття та утримання сільськогосподарської школи. Згідно з ним Союз брав на себе утримання школи, прийом учнів, запрошення педагогічного персоналу. У своїй діяльності він повинен був керуватися існуючими правилами і законами для державних професійних шкіл. Зі свого боку окружна інспекція повинна була сприяти отриманню для потреб школи 150 дес. землі. Після комплектації школи необхідним персоналом з лютого 1924 р. її робота почалася. У двох підготовчих і двох основних класах навчалося понад 80 учнів. Фінансувалася школа за рахунок коштів Союзу. Лише невелика частина учнів вносила плату за навчання у розмірі 6–12 пуд. жита на рік. А 15 % учнів було взагалі звільнено від усякої оплати [9, спр. 88, арк. 23]. Майже одночасно була створена сільськогосподарська школа у Гнаденфельді. Згодом на базі колишнього комерційного училища було відкрито і сільськогосподарську школу в Гальбштадті. Взяв на себе СГПП і утримання існуючих у Гальбштадті жіночих медичних курсів «Морія», де в 1923 р. навчалося 32 майбутні медсестри [3, спр. 1525, арк. 29]. Свою активність у царині розвитку професійної освіти проявляв і союз «Колоніст», який з 1924/25 н. р. ініціював відкриття сільськогосподарської школи у Пришибі [4, спр. 516, арк. 94].

Діяльність колоністських союзів стосовно розвитку національної освіти, безумовно, перебувала під пильним наглядом німецьких секцій. На самому початку 20-х рр. їх працівники активно співробітничали із колоністською громадськістю у справі матеріально-технічного відродження німецької школи, маючи, однак, за своє найважливіше завдання встановлення «політичного нагляду над школами, щоб вони не були використані для реакційних цілей» [2, спр. 153, арк. 271]. Коли ж влада констатувала значне зростання впливу цих «куркульсько-націоналістичних організацій» на громадське життя населення і на німецьку школу, зокрема, німецькі секції забили на сполох, вимагаючи усунення союзів від діяльності в освітній сфері. Тому ще до їх остаточної ліквідації навчальні заклади, що підтримувалися ними, почали переходити під повний контроль держави.

Національній школі більшовики відводили одну із провідних ролей у справі залучення німців та менонітів до соціалістичного бу-

дівництва. Саме колоністська молодь, вихована школою у відповідному дусі, повинна була, на їх переконання, реалізувати намічені перетворення. А керувати цим виховним процесом покликаний був учитель. Однак у першій половині 20-х рр. німецьке учительство ще не було готове до виконання відведеної йому владою задачі. Це яскраво, наприклад, довела проведена у Катеринославській губернії у 1923 р. перевірка політичних знань німецьких педагогів. З 208 вчителів, що пройшли перевірку, тільки 73 отримали оцінку задовільно. Політичну грамотність 83 німецьких вчителів було відзначено як недостатню, а 52 людини показали слабкий рівень ідеологічної компетенції [3, спр. 1525, арк. 120–124]. Отже, дві третини вчителів були не готові до виконання задач, що ставилися радянською владою перед німецькою школою. По-перше, їм була чужа ідеологія нової влади, спрямована на зруйнування традиційної колоністської громади. З громадою учителя пов'язували як морально-психологічні зв'язки, так і матеріальні відносини. Більш того, він часто був одним з керівників громади та її повноважним представником. Не випадково саме колишні вчителі Б. Б. Янц та Г. Таубергер керували діяльністю колоністських союзів. Їх відділення у колоніях також часто очолювалися вчителями. По-друге, німецький учитель найтіснішим чином був пов'язаний з церквою. Система виховання німецького та менонітського населення базувалася на традиційному фундаменті взаємопов'язаних соціальних інститутів: школи та церкви. Їх тісна взаємодія сприяла створенню стабільної національно-релігійної атмосфери в колоністському середовищі. Вихований у відповідній релігійній традиції, учитель об'єктивно і суб'єктивно був її провідником при здійсненні своєї професійної діяльності.

Тому влада з метою ліквідації «політичної неграмотності» вчителів з весни 1923 р. почала організувати спеціальні курси з їх перепідготовки. У Запорізькій окрузі, наприклад, в 1923 р. перепідготовку на них пройшли 93 вчителі [3, спр. 1928, арк. 10]. В 1924 р. такі ж курси було організовано у Донецькій губернії у колоніях Нью-Йорк та Ново-Надеждіно, де навчання пройшли 63 та 25 вчителів відповідно [9, спр. 130, арк. 136]. Після цього, на думку робітників німецьких секцій, «більшість учительства почала усвідомлювати свої помилки і дала обіцянку стати на новий шлях» [6, спр. 222, арк. 34]. Але ці висновки, як з'ясувалося згодом, були передчасними. Так, після проведення у січні 1925 р. Запорізької окружної наради вчителів влада змушена була з невдоволенням констатувати наявність великих груп

учителів-німців, що не позбулися своїх старих традицій і продовжують виховувати «дітей німецького колоніста у тому ж дусі, як він виховувався до Жовтневої революції» [6, спр. 400, арк. 9].

Змінити ситуацію корінним чином можна було лише шляхом заміни неприємних з ідеологічної точки зору німецьких вчителів. Більшовики чудово розуміли це, але провести її швидко не мали змоги, оскільки навчальні заклади з підготовки радянських педагогів для німецьких шкіл ще тільки розпочинали свою роботу. До їх числа, зокрема, належали педагогічні технікуми, що були створені восени 1924 р. на базі місцевих курсів у Хортиці та Пришибі. Для підготовки ж учителів з вищою освітою в Одесі у тому ж 1924 р. при місцевому ІНО був організований німецький відділ, де у 1925/26 н.р. навчалося 29 студентів. Оскільки частина майбутніх студентів не мала достатніх знань, при Одеському ІНО в 1925 р. виник німецький відділ робфаку, на якому в 1926/27 н.р. навчалася 31 людина [9, спр. 381, арк. 35, 131]. З метою посилення ідеологічної складової виховання майбутніх вчителів більшовики почали активно залучати до роботи в цих навчальних закладах комуністів з числа колишніх інтернаціоналістів, а згодом і політичних емігрантів із німецькомовних країн Європи.

Взяла влада у свої руки і підготовку фахівців для сільського господарства. Так, з 1926 р. розпочали свою роботу сільськогосподарські школи в Ландау Миколаївської округи (31 учень) та Оленівці Артемівської округи (42 учні) [9, спр. 381, арк. 21зв.; 25]. Для забезпечення німецького населення фахівцями у сфері переробної та кустарної промисловості у 1925 р. в Одесі було створено механіко-технічну школу № 4. Спеціалістів з вищою освітою для сільського господарства почали готувати в Одеському сільськогосподарському інституті, де в 1925 р. було створено німецький сектор, розрахований на щорічний прийом 5 студентів з числа українських німців [9, спр. 77, арк. 28]. Окрім того, щорічно по одному місцю закріплювалося за німцями в Одеському інституті народного господарства і місцевому медінституті [9, спр. 88, арк. 100]. Всього до початку 1927/28 н. р. в Україні діяло 2 німецьких педтехнікуми, 5 сільськогосподарських шкіл, 1 медична і 1 технічна школи [9, спр. 381, арк. 21 зв.].

Зі створенням німецьких районів питання розвитку народної освіти стали одними з пріоритетних у політиці місцевого керівництва. На фінансування шкіл тут витрачалися значні кошти. Осо-

бливо показовим є приклад Молочанського району. Тут на потреби освіти у 1928/29 н.р. було виділено 52 % районного бюджету [9, спр. 87, арк. 89]. У цей час там працювали 102 школи (86 німецьких, 8 українських та 8 російських), школа для глухонімих дітей у Тіге (26 учнів), педагогічний технікум у Пришибі (157 студентів), 2 сільськогосподарські школи в Гальбштадті і Гнаденфельді (162 слухачів), медична школа в Гальбштадті (57 слухачів) и дитяча колонія імені СРСР у Штейнбасі (300 дітей) [9, спр. 387, арк. 89]. До числа цих 102 шкіл, входили і 8 новозбудованих. Однак 50–70 % витрат на їх будівництво себе взяли на себе місцеві сільські громади [9, спр. 228, арк. 87].

Значно гіршою була ситуація в німецьких поселеннях, що перебували у змішаних районах, де місцева влада дуже часто не виділяла достатніх коштів не тільки для розвитку мережі німецьких шкіл, але й навіть для їх матеріальної підтримки. Тому, наприклад, у Сталінській окрузі в 1926/27 н.р. школою було охоплено лише 53,2 % німецьких дітей. Якщо до революції тут працювало 50 німецьких шкіл, то у 1926/1927 н.р. їх нараховувалося тільки 33 [9, спр. 69, арк. 23].

Надзвичайно складною проблемою в 20-х рр. було і забезпечення німецьких шкіл навчальною літературою. Наприкінці 1923 р. німецька секція Запорізької округи повідомляла, що у школах майже зовсім відсутні німецькі підручники та методична література. Тому викладання проводилося там, як і в інших районах Півдня України, або по російськомовних книжках, або по нечисленних старих дореволюційних підручниках, незважаючи на те, що їх зміст не відповідав новим політичним вимогам і навчальним програмам. Не покращувала ситуацію незначна кількість навчальної літератури, яку було отримано з-за кордону. Повна відсутність підручників з окремих предметів змушувала учителів іноді замінити їх творами белетристичної літератури. Так, у Хортицькій семирічці навіть у 1926 р. розділ суспільствознавства, присвячений стародавнім суспільствам, вивчався учнями 3-го і 4-го класів по пригодницькій книзі «Робінзон» [6, спр. 400, арк. 4].

Насичення шкіл німецькомовними підручниками відбувалося вкрай повільно. У 1925 р. німецькі школи України були у середньому забезпечені ними лише на 50 %. А в Артемівській окрузі ця цифра не перевищувала 25 %. Особливо погано були забезпечені підручниками старшокласники. У Фрідріх-Енгельсівському німецькому

районі навіть у 1928 р. продовжували отримувати підручники для семирічних шкіл з Німеччини [9, спр. 387, арк. 113 зв.].

У листопаді 1925 р. комісія ВУЦВК розглянула питання щодо видання німецькомовної літератури. Зокрема було відзначено катастрофічне становище у забезпеченні німецького населення літературою і підручниками рідною мовою. Наголошувалося, що подальші зволікання з цим питанням можуть мати серйозні наслідки для культурного розвитку німців України. Причинами невиконання плану видання німецькомовної літератури було названо слабку поліграфічну базу, відсутність паперу, брак авторських, перекладацьких і редакційних кадрів тощо. Але навіть з 33 назв німецьких книг (90,2 др. арк.), виданих у 1925 р. в Україні, підручників було надруковано лише 15, стільки, скільки і пропагандистської літератури [9, спр. 400, арк. 37].

Ситуація змінилася лише після створення у 1926 р. при Президії ВУЦВК Всеукраїнської філії Центрального видавництва народів СРСР. У 1926–1927 рр. нею було вже видано 182 др. арк., а в 1928–1929 рр. з 322 др. арк. 195 складала підручники. Безумовно, важливе освітнє значення для німецької школи мали видані у той період «Leitfaden der Psychologie» К. Корнілова, «Deutschunterricht in mundartlicher Umgebung» А. Штрема і «Die deutsche Kolonien im Ukraine» В. М. Жирмунського [9, спр. 387, арк. 36, 39].

Але цього було вкрай недостатньо для задоволення потреб німецького населення. Так, у Молочанському районі у 1929 р. забезпеченість підручниками становила лише 60 %, в той час як у російських та українських школах ця цифра складала 75 % [9, спр. 387, арк. 89]. Якість же текстів німецьких підручників, що малися, була вкрай низькою. Резолюція травневого пленуму 1927 р. ЦБ німецьких секцій змушена була констатувати: «Мова підручника не популярна і зовсім не враховує економіко-культурних і національних особливостей німецького села» [6, спр. 740, арк. 13].

Брак та низька якість навчальної літератури, складність одночасного вивчення учнями, що в родині говорили, як правило, на одному з архаїчних німецьких діалектів, одразу трьох мов (німецької літературної, російської та української) і брак кваліфікованих вчителів – все це, безумовно, негативно позначалося на рівні академічної успішності учнів.

Однак з другої половини 20-х рр. в житті німецької школи ставав все більш помітним пріоритет ідеологічного виховання над за-

дачами освітнього характеру. Влада, перебравши в цей час на себе фінансування праці більшої частини німецьких вчителів, ліквідувала матеріальну залежність їх від сільських громад. Це зробило педагогів залежними від держави, а значить, змушеними йти на деякі компроміси з існуючим режимом. Німецького вчителя у примусовому порядку почали залучати до активної участі у виборчих та інших політико-масових кампаніях, діяльності культурно-освітніх закладів, розвиткові піонерського та комсомольського рухів. Він повинен був також працювати у сільбудах та хатах-читальнях, основним завданням яких було розповсюдження серед населення нових комуністичних ідей. Цій же меті, разом із задачами освітнього характеру, була підпорядкована і робота курсів лікнепу:

Попри високий рівень грамотності українських німців у цілому (93,2 % у чоловіків і 95,3 % у жінок), на Півдні України, однак, існували поодинокі поселення, де значна частина населення було неписьменною. Такою, зокрема, була к. Русін Яр Бахмутської округи, яка за 40 років свого існування, так і не створила своєї школи через бідність населення. Неписьменність суттєво збільшилася за роки розрухи та голоду. Так, у тій же окрузі у к. Ново-Дмитрівці у 1924 р. абсолютно всі діти та підлітки не вміли ані читати, ані писати [9, спр. 91, арк. 200]. Окрім того, у багатьох колоніях (особливо католицьких) і до революції існували невеликі групи неписьменних та малописьменних з числа найбільш бідного населення.

21 травня 1921 р. в Україні було ухвалено постанову ВУЦВК про ліквідацію неписьменності. У відповідності з нею на місцях почалося створення шкіл і пунктів з ліквідації неписьменності, в тому числі і в німецьких та менонітських селах. У 1924 р. в Одеській окрузі діяло 19 таких пунктів, а у Донецькій губернії – 22 [9, спр. 77, арк. 28; спр. 130, арк. 136]. У 1927 р. пункти з ліквідації неписьменності існували в усіх німецьких районах і у кількох окремих німецьких сільрадах. Створені у німецьких районах пункти лікнепу охоплювали не тільки німецьке населення. Так, у 1925 р. у Ландауському районі діяло 10 пунктів, з них німецькими були 5. У Фрідріх-Енгельсівському районі з 10 пунктів 7 були німецькими, 2 українськими і 1 змішаним. Їх відвідували 117 німців та 150 інших, переважно українців [9, спр. 130, арк. 176, 178]. Під час навчальної роботи в них надзвичайно велика увага приділялася формуванню у слухачів комуністичного світогляду. Тому лікнеп став своєрідною кузницею ідеологічно підго-

товлених кадрів так званого активу, який згодом був задіяний під час примусової колективізації німецького села.

Особливе значення влада надавала антирелігійній роботі в школі. Вона була офіційним та першочерговим обов'язком учителя. Влада висунула гасло: «Кожен учитель повинен бути активним антирелігійником!». Співробітники відділів народної освіти, що інспектували школи, прискіпливо перевіряли зошити учнів з метою виявлення різдвяних віршів, записаних під диктовку учителя, забороняли розучувати їх на перервах, робити малюнки за біблійними мотивами тощо [6, спр. 400, арк. 16]. У випадку відкритої непокори вчителям загрожувало звільнення зі школи. Тому більша частина з них, переважно у католицьких та лютеранських селах, змушена була проводити атеїстичну роботу в школі і серед дорослого населення. Хоча їх діяльність у цьому напрямку, ймовірно, не завжди була широкою і плідотною.

Іншою була ситуація серед менонітів. У травні 1927 р. Запорізький окружний комітет КП(б)У у своєму звіті констатував: «... Вчителі [меноніти] на заклик радвлди і партії допомогти вихованню у радянському дусі молоді не відгукнулись, а навпаки, директиви релігійних общин проводяться [ними] на 100 % у життя» [9, спр. 454, арк. 64]. Батьки школярів також чинили опір політиці влади. Восени 1927 р. у Хортиці місцеві меноніти зовсім відмовили у матеріальній підтримці місцевій школі і не з'являлися на батьківські збори. Наступного року в Хортицькому ж районі голова сільськогосподарського товариства «Хлібороб» Функ у бесіді з радянським німецьким працівником відкрито заявив, що якщо в семиріччі буде проводитися антирелігійна пропаганда і школярів будуть примушувати до вступу у піонерську організацію, то «ми (меноніти. – О. Б.) своїх дітей до школи більше не відправляємо і коштів на господарчі потреби більше не дамо» [6, спр. 879, арк. 9].

Згорання непу та значне посилення контролю за суспільним життям країни негативно позначилися і на німецькій школі. Стосовно нелояльно налаштованих вчителів влада почала все активніше застосовувати репресії. Так, влітку 1927 р. за відмову проводити атеїстичну роботу та «радянізацію» навчального і виховного процесу в Хортицькому та Молочанському районах було звільнено з роботи 10 вчителів початкових шкіл та 3 завідуючих семирічками (Павлівської – І. Д. Ремпеля, Хортицької – В. М. Редєкоппа та Шенвізької – В. Ф. Ремпеля). 8 вчителів, з метою «відриву від рідного коріння»,

перевели до католицьких і лютеранських сіл, а викладачів, що працювали там, направили у менонітські поселення. Але, незважаючи на репресії, в тому ж Молочанському районі наприкінці 1929 р., за анкетними даними, віруючих вчителів було 72 особи, причому 34 – з них були офіційними членами релігійних общин. І лише 25 % місцевих вчителів влада могла зарахувати до свого активу [9, спр. 454, арк. 64]. У деяких округах німецькі вчителі наважувалися навіть відкрито висловлювати свою незгоду з політикою радянської влади. Влада, стурбована політичною нелояльністю значної маси вчителів, змушена була доручити викладання такого важливого для комуністичного виховання предмета як суспільствознавство тільки членам партії [6, спр. 739, арк. 52].

У семирічках, середніх та вищих навчальних закладах, що готували спеціалістів для народного господарства та викладачів німецьких шкіл, почала проводитися ретельна перевірка соціального складу учнів та студентів. Її результати знайшли своє відображення в резолюції ЦБ Німсекцій від 25 травня 1927 р., яка зокрема констатувала, що «в німецьких вузах навчаються діти-заможних батьків» і тому «при відборі курсантів у педвузи необхідно звертати увагу на соціальний склад кадрів, добирати бідноту» [6, спр. 740, арк. 29]. У навчальних закладах почалася чистка «соціально чужих елементів». Вже восени 1927 р. така кампанія була проведена в Гальбштадтській медичній школі. На початку 1928 р. під час чистки Хортицького педтехнікуму, наприклад, було встановлено, що студент К.А. Тіссен з к. Миколаївка Сталінської округи, вступаючи до комсомолу, приховав своє куркульське походження. Отже, враховуючи цей факт, він вже не зміг продовжувати своє навчання у технікумі [6, спр. 744, арк. 134].

Місця відрахованих по «куркульській лінії» займали вихідці з бідняцьких верств населення. Для їх матеріальної підтримки було збільшено кількість державних стипендій. У 1926/27 н.р., наприклад, було виділено для німецьких студентів Одеського ІНО та робфаку 45 стипендій, Пришибського педтехнікуму – 35, Хортицького педтехнікуму – 29. У 1927/28 н.р. для цих же навчальних закладів вже виділялося відповідно – 63, 47 та 35 стипендій [2, спр. 153, арк. 201]. При деяких семирічках було створено інтернати для дітей бідноти. Було і збільшено майже вдвічі кількість місць для німців в ІНО і на робфаці. Саме при німецьких вищих та середніх навчальних закладах невдовзі стали дійсно масовими комсомольські організації,

що відзначалися своєю активністю. Комуністичні ідеї, прищеплені під час навчання, молоді педагоги потім не без успіху культивували серед підростаючого покоління.

Отже, дослідивши характер та наслідки трансформації колоністської системи освіти у 20-ті рр. ХХ ст., можна зробити такі висновки. На початку 20-х рр. система колоністської освіти опинилася у стані глибокої кризи. Відродження німецької школи почалося лише коли до нього активно долучилися колоністські союзи, серед яких особливо великою була роль СГТП. Більшовицька влада, однак, вважаючи шкільне виховання одним із найголовніших засобів пропаганди своїх політичних ідей серед німців та менонітів, відсторонила колоністську громадськість від участі в її розвитку і взяла у свої руки подальшу розбудову нової шкільної та професійної мережі. З другої половини 20-х рр. у діяльності німецької школи під тиском влади все більш помітним ставав пріоритет ідеологічного виховання, що проявилось у примусовому залученні учительства до радянських політико-масових кампаній, до створення та діяльності піонерських та комсомольських осередків, антирелігійної роботи серед учнів та населення. Згодом влада вдалася до відкритих чисток навчальних закладів, що готували професійні та педагогічні кадри для німецького населення, від «соціально чужих елементів», замінюючи їх вихідцями з більш лояльних верств.

Бібліографічні посилання

1. *Бобылева С. И.* Немецкие школы и нравственно-психологические проблемы образования в 20–30 годы ХХ века / С. И. Бобылева // Немцы России в контексте отечественной истории: общие проблемы и региональные особенности. Материалы международной научной конференции. Москва, 17–20 сентября 1998 г. – М., 1999. – С. 393–407.
2. Государственный архив Российской Федерации. – Ф. 3316, оп. 20.
3. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. П-1, оп. 1.
4. ДАДО. – Ф. П-7, оп. 1.
5. ДАДО. – Ф. Р-2690, оп. 1.
6. Державний архів Запорізької області. – Ф. П-1, оп. 1.
7. *Очеретянюк С. І.* Німецька національна освіта в Україні (20–30-ті роки ХХ ст.): дис... канд. іст. наук: 07. 00. 01. – Харків, 2003. – 221 с.
8. *Плесская Э. Г.* Немецкая национальная школа в 1920–21 гг. (на примере Одесского уезда Одесской губернии) / Э. Плесская // Немцы Одессы и Одесского региона : Сборник докладов, сделанных на международных научных конференциях в Геттингене (Германия) / Институт культуры и исто-

рии немцев Северо-Восточной Европы, Лüneбург-Геттинген, Германия; сост. А. Айсфельд, Э. Г. Плесская; ред. Э. Г. Плесская. – Одесса, 2003. – С. 266–286.

9. Центральный державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413, оп.1.

10. Черказьянова И. В. Школьное образование российских немцев (проблемы развития и сохранения немецкой школы в Сибири в XVIII – XX вв.) / И. В. Черказьянова. – СПб., 2004. – 366 с.

Надійшла до редколегії 05.01.10

